

Norra Varghällar

Arkeologisk utredning steg 1

Snedan S:1
Litslena socken
Uppland

Andreas Hennius & Hans Göthberg

UPPLANDSMUSEET

Norra Varghällar

Arkeologisk utredning steg 1

Snedén S:1
Litslena socken
Uppland

Andreas Henniuss & Hans Göthberg

Omslagsbild: Ett av de två vattenhål som framkom vid inventering av området.
Foto: Andreas Hennius, Upplandsmuseet.

Upplandsmuseets rapporter 2009:10, arkeologiska avdelningen
ISSN 1654-8280

© Upplandsmuseet, 2009

Planer: Andreas Hennius & Hans Göthberg. Om inget annat anges är norr alltid uppåt på planerna.

Allmänt kartmaterial: © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/1674

Upplandsmuseet, S:t Eriks gränd 6, 753 10 Uppsala
Telefon 018 – 16 91 00 (vx), Telefax 018 – 69 25 09
www.upplandsmuseet.se

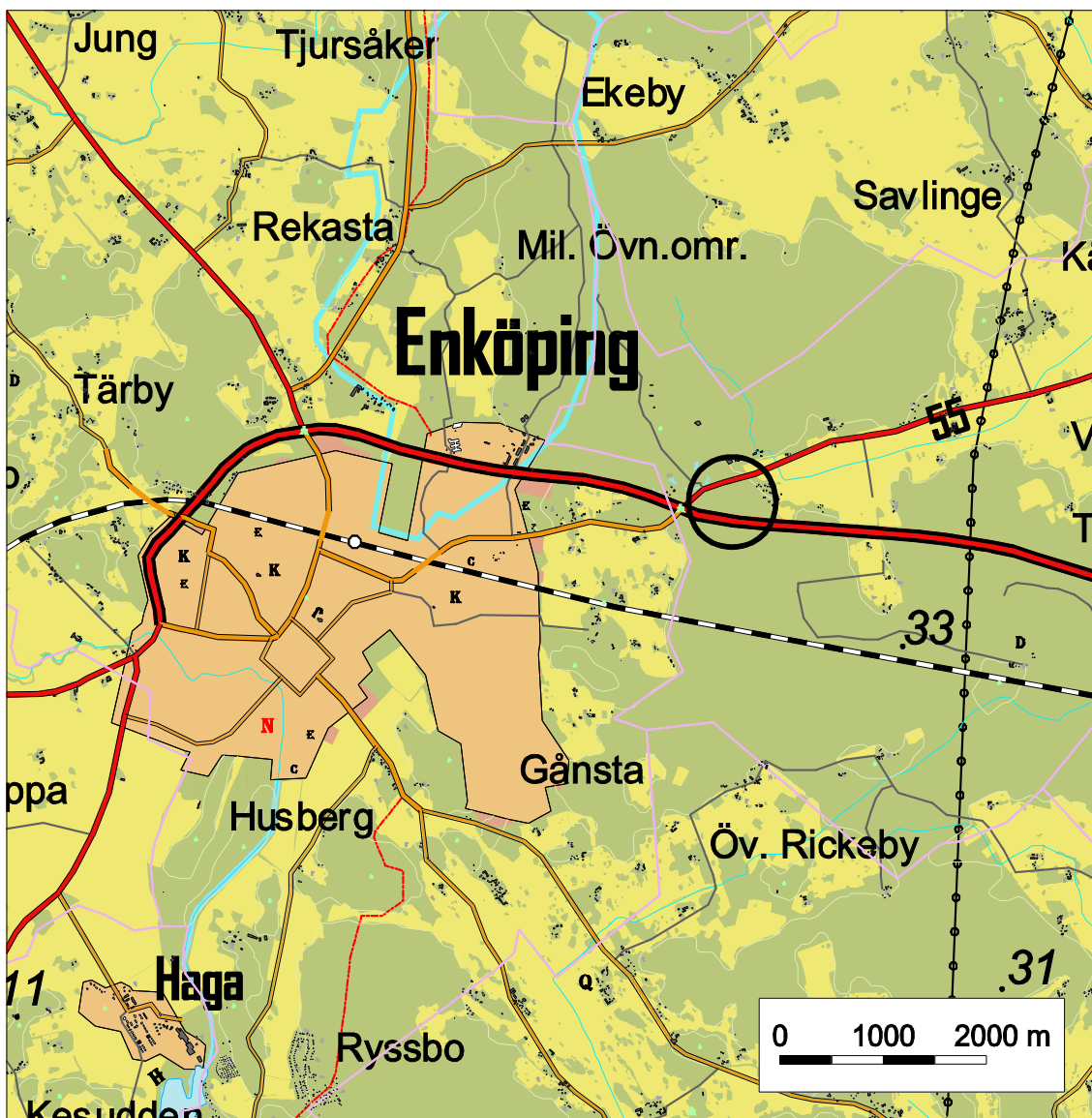
Innehåll

Inledning	6
Målsättning och metod	7
Topografi	7
Resultat	8
Historiska uppgifter och äldre lantmäterikartor	8
Fornlämningsmiljö	8
Tidigare arkeologiska undersökningar	9
Lösfynd	10
Fältinventering	11
Sammanfattning	13
Administrativa uppgifter	13
Referenser	14

Inledning

Under juni 2009 genomförde Upplandsmuseet en arkeologisk utredning steg 1 inom delar av Sneden S:1, Litslena socken, Enköpings kommun. Anledningen var planer att skapa ett verksamhetsområde av icke störande karaktär, bilserviceverksamhet samt möjlighet för hotelletablering.

Arbetet genomfördes på uppdrag av markägarna, Trögds Häradsallmänning och föregicks inte av något länsstyrelsebeslut. Fältarbetet genomfördes av Andreas Hennius, Robin Olsson & Vilhelm Sundbom. Hans Göthberg gjorde genomgången av historiska uppgifter och äldre lantmäterimaterial. Rapporten sammanställdes av Andreas Hennius.

Figur 1. Exploateringsområdet (inringat) i relation till Enköping samt omkringliggande landskap.

Målsättning och metod

Den arkeologiska utredningen genomfördes i syfte att klarlägga förekomsten av fornlämningar eller andra kulturhistoriska lämningar inom utredningsområdet. I arbetet ingick flera olika moment, dels inventering av arkivmaterial och dels fältarbete i form av inventering.

Bearbetning av arkivmaterialet bestod i genomgång av fornminnesregistret (FMIS) och Upplandsmuseets topografiska arkiv, dessutom har registren över samlingarna i Upplandsmuseet, Statens Historiska Museum och Museum Gustavianum (Uppsala universitets museum för nordiska fornsaker) inventerats. Med utgångspunkt i detta gjordes en sammanställning av historiska uppgifter, kända fornlämningar och lösfynd från det berörda området. En genomgång gjordes också av äldre lantmäterikartor i arkivet på Lantmäteriverket i Gävle.

Vid fältinventeringen söktes området av okulärt efter synliga forn- och övriga kulturhistoriska lämningar. Påträffade lämningar tolkades, fotodokumenterades, beskrevs och mättes in med hjälp av handdator med inbyggd GPS (Trimble GeoExplorer XT). Lämningar som inte var kända sedan tidigare registrerades i Riksantikvarieämbetets register FMIS. Dessutom noterades topografiska lägen lämpliga för boplatser. Inom topografiska lägen för stenåldersboplatser grävdes små provgroppar och jorden sållades med handsäll.

Topografi

Det omkring 18 hektar stora exploateringsområdet är beläget cirka 5 km nordöst om centrala Enköping. Det begränsas i söder av E18, i väster och norr av riksväg 55 och i öster av ett 10-tal bostäder som utgör den nuvarande bebyggelsen vid Varghällar. Området är beläget i en smal passage i ett större skogsområde som sträcker sig från Jädra i norr ner mot Boglösa i söder.

Området utgörs till stor del av barrskog med inslag av lövträd. Topografien är relativt jämn, omkring 25 möh, men i områdets sydöstra del finns två höjdparter och i västra delen sluttar marken ut mot riksväg 55. Enligt jordartskartan utgörs marken huvudsakligen av morän med mindre inslag av berg. I söder finns inslag av lera. Området är vattendelare och avvattnas åt två olika håll. En del avvattnas mot ett dike i områdets sydöstra hörn. Den andra delen avvattnas österut till ett dike som löper parallellt med riksväg 55.

Resultat

Historiska uppgifter och äldre lantmäterikartor

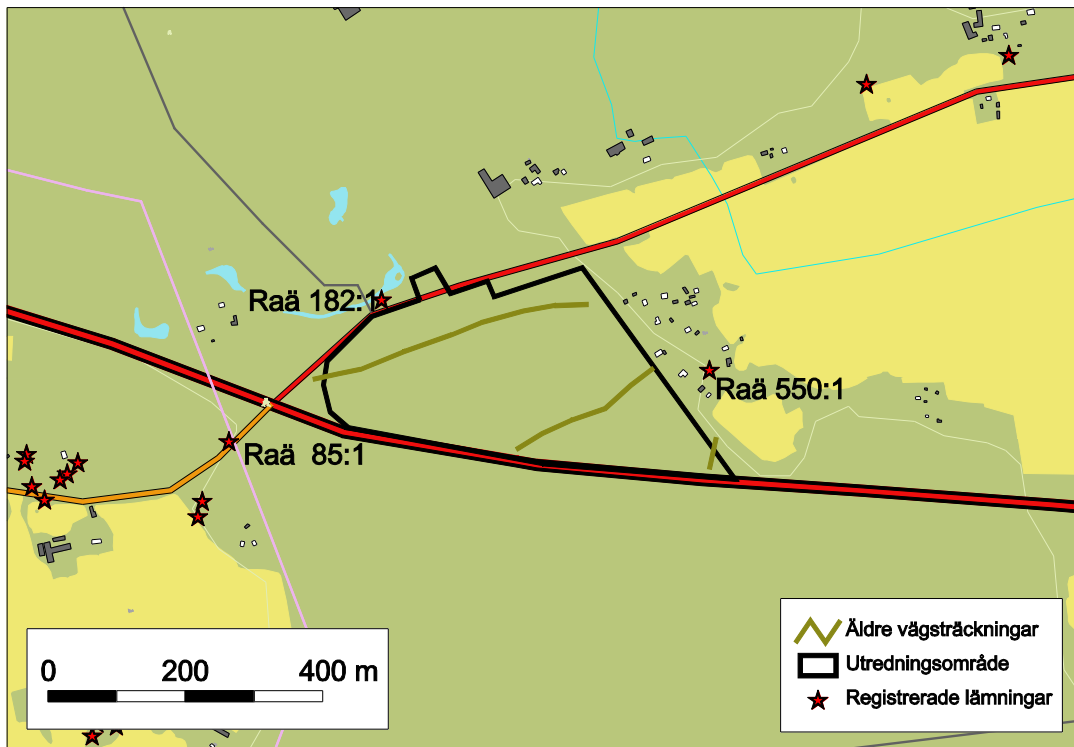
Utredningsområdet utgör en del av häradsallmanningen Sneden. Namnet Sneden har troligen ett ursprung i förhistorisk tid, eftersom byn Sneby i Litslena socken anses ha fått sitt namn efter skogen (Ståhl 1972:82). Sneden är också omnämnd i Tröghbolagh, en samling lagar och regler för allmanningsskogarna i Trögd, som stadsfästes under senare hälften av 1300 talet och har bevarats i avskrifter från 1400 talet (Lundberg 1952). Äldre kartmaterial över Sneden finns först i och med den häradsekonomiska kartan över Trögd från 1860. Indirekt visar en örtugsdelning över Vällinge från 1752 att gränsen mot Sneden var densamma som på 1800 talet och hade förmodligen varit så även tidigare. Varghällar var ett torp på Östra Vällinges ägor. Det har tillkommit efter 1752, eftersom det inte fanns med på kartan från detta år, men före 1860 då det är utritat på häradsekonomiska kartan.

Häradsekonomiska kartan visar att utredningsområdet utgjordes av skog. Den korsades i norr av landsvägen mellan Enköping och Litslena, vilket gick upp till 100 m söder om nuvarande väg. Därtill fanns två mindre vägar i den östra delen som gick mellan Annelund och torpet Varghällar, respektive Varghällar och Vidingsbo. I områdets sydöstra hörn fanns utloppet för sankmarker på allmanningen söder om nuvarande E18.

Fornlämningsmiljö

Inom exploateringsområdet finns inga registrerade fornlämningar. Däremot finns tre övriga kulturhistoriska lämningar registrerade i närområdet. Öster om området finns Litslena nr 550:1, fyndplats för malsten. I nordväst finns Litslena nr 182:1, en milsten och i väster Litslena nr 85:1, ett gränsmärke (se figur 2).

Området runt Enköping är känt för den rikliga förekomsten av fornlämningar från bronsålder. Företrädesvis utgörs dessa av hållristningar och skärvtenshögar. Dessa återfinns ofta i randbygden mellan skogsmarken och den uppodlade slättbygden. Även lämningar från senare perioder återfinns främst i anknytning till åkermarken. Skogsområdena är betydligt glesare på lämningar men vid en utredning runt Enköping 1990 konstaterades att såväl stensättningar som skärvtenshögar fanns i topografiska lägen på 25 möh och högre. Gemensamt för de framkomna skärvtenshögarna var att de låg i anslutning till våtmarker (Göthberg 1990:5).

Figur 2. Fomlämningssmiljön runt det aktuella exploateringsområdet. Observera att exploateringsområdets utbredning inte återges exakt.

Tidigare arkeologiska undersökningar

Inom Sneden undersöktes 1996 ett flertal skärvstenshögar (Litslena nr 328) belägna cirka 1 km söder om det nu aktuella området. Skärvstenshögar hade troligtvis uppkommit i samband med slakt av nötdjur. Lämningarna daterades till förromersk och romersk järnålder. Samtidigt, ungefär 2 km österut, undersöktes en liknande lokal med en skärvstenshög och flera gravar vid Ängsvallen (Litslena nr 601). Ytterligare en skärvstenshög undersöktes inom Sneden vid vägarbeten på 30 talet. Denna beskrivs som en bålhög 25 m i diameter och 2,5 m hög belägen cirka 500 m SSO om Vidingsbo (Fagerlund 1997).

Även undersökningen vid Annelund (Enköping nr 17) med anledning av byggandet av E18 är av intresse för utredning vid Norra Varghällar. Området är beläget ungefär 1 km väster om Varghällar Här undersöktes ett större boplatssområde från senneolitikum och bronsålder samt en hällkista (Fagerlund & Hamilton 1995). Samtidigt undersöktes även en skärvstenshög vid Enköping nr 84:1, beläget mellan Annelund och Varghällar. Delar av en boplatssområde från neolitisk tid eller bronsålder har undersökts i flera omgångar på samma plats (Enköping 84:2) (Karlenby 1996; Olsson 2007).

I Upplandsmuseets arkiv finns även ett yttrande och en kostnadsberäkning för att undersöka och ta bort Litslena nr 523, ett röse beläget inom Sneden. Det finns dock inga uppgifter på att detta företag genomförts.

Lösfynd

Förutom de fynd som tillvaratagits vid utgrävningar finns inga fynd registrerade på Sneden i Statens Historiska museums magasin. Inte heller finns några fynd i föremålsmagasinet på Upplandsmuseets magasin eller Museum Gustavianum (Uppsala universitets museum för nordiska fornsaker) som påträffats i närheten av utredningsområdet.

Obj. nr/	Raä- nr	Lämningstyp	Beskrivning	Antikvarisk bedömning
1	635	Brunn	Grävd brunn/vattenhål. Rund 3,5 m i diam. Antydning till vall i norr. Störra nedtryckta i mitten och utefter sidorna. Belägen i skogsmark.	Övrig kulturhistorisk lämning
2	630	Röjningsröse	Röjningsröse ca 3x3 m upplagt mot stort stenblock i NÖ. Den röjda stenen utgörs av stora stenar, upp mot en meter. Beläget i skogsmark. I kanten av relativt stenfri yta upp mot blockbemängd morän kulle. Inga andra spår av odling på platsen.	Övrig kulturhistorisk lämning
3	633	Röjningsröse	Runt ca 2,5 m. Enskiktat ca 0,4 m stora stenar. Stensättningsliknande. Dock lågt placerat på fuktig dikesavgränsad åker. I närheten finns fler och tydligare röjningsrösen.	Övrig kulturhistorisk lämning
4	634	Röjningsröse	Avlångt något böjt ca 8 x4 m N-S. Stora stenar ca 0,6 – 1m. beläget på äldre dikesavgränsad åker yta, kringgårdad av diken. Numera skogsbevuxen.	Övrig kulturhistorisk lämning
5	636	Gränsmärke	Närmast kvadratisk 1x1m av 0,25-0,45 m stora stenar. I mitten upprättstående kvadratisk sten 0,25*0,25m. 0,5 m hög, avsmalnande mot toppen. Placerad i befintlig fastighetsgräns. I skogsmark.	Övrig kulturhistorisk lämning
6	629	Åker	35-40 m lång 8-12 m bred NO-SV. Välvd profil. Avgränsas av diken. Igenvuxen av skog.	Övrig kulturhistorisk lämning
7	631	Gränsmärke	Kvadratisk, 1,5x1,5 m 0,6 m hög, Stenar 0,4-1,0m st. Överst flat upprättstående visarsten, 0,4*0,15m Ö-V riktning. Belägen i skogsmark, ej befintlig gräns.	Övrig kulturhistorisk lämning
8	632	Brunn	Brunn/ vattenhål, Påminner om nr 1 dock mindre vatten. Runt ca 3,5 m ca 1m djup. Störra nedtryckta i botten och runt omkring. Belägen i skogsmark.	Övrig kulturhistorisk lämning

Tabell 1. Påträffade lämningar inom utredningsområdet.

Fältinventering

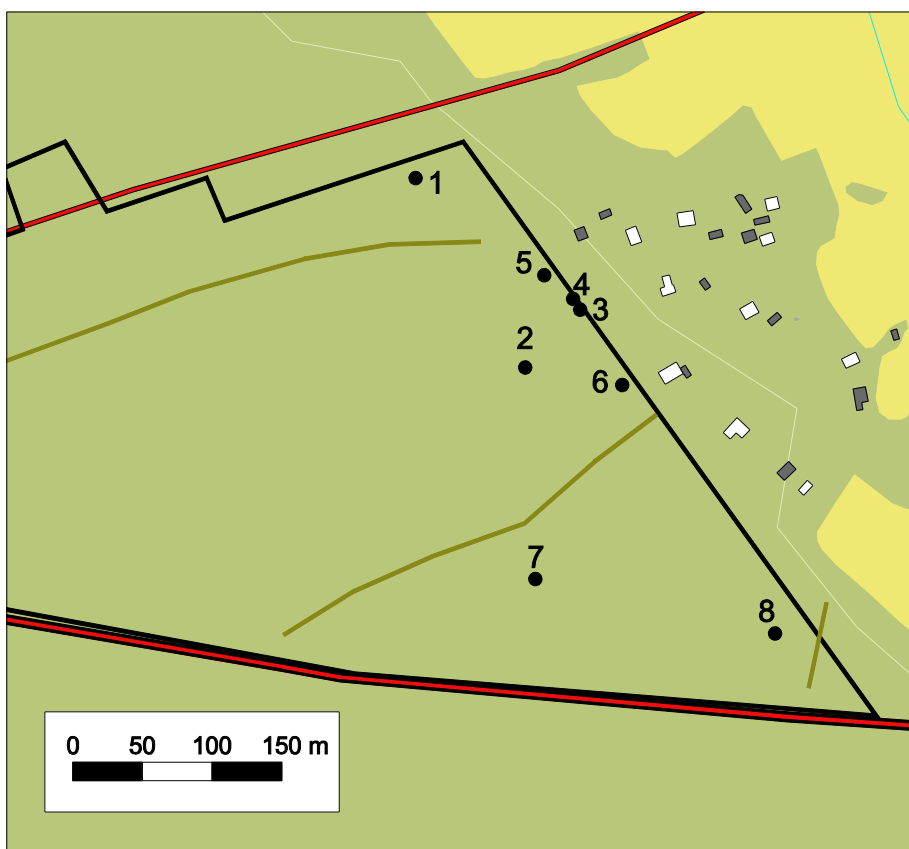
Vid fältinventeringen påträffades ett mindre antal övriga kulturhistoriska lämningar (se fig 3 och tabell 1). Inga fasta fornlämningar framkom. Lämningarna framkom främst i den östra delen av området.

Flera lämningar utgjordes av spår av odling i form av röjningsrösen och dikesomgärdade åkrar. Då stenmaterialet i de flesta rösena var stort och vid något fall hade borrhål antas odlingen vara från sen tid. Dessutom ansluter de rumsligt till bebyggelsen vid Varghällar (se fig 4).

Två gränsmärken påträffades. Ett i den östra delen och ett i sydöst. Båda utgjordes av mindre gränsmärken med resta stenar (se figur 5 & 6).

Dessutom påträffades två grävda vattenhål/brunnar. Den ena fanns i norra delen av området och den andra i söder. Vattenhålen var mycket snarlika, cirka 3,5 m i diameter och cirka en meter djupa. I det norra fanns en vattenspegel medan det i söder var i princip torrt. I båda vattenhålen fanns trästörar placerade. Troligtvis hade detta gjorts i sen tid för att undvika att någon ramlade i. Det är omöjligt att fastställa åldern på lämningarna genom en okulär besiktning men det faktum att de endast var obetydligt inrasade talar för en sen datering. Sannolikt har vattenhålen använts vid betesdrift i området (se omslagsbild).

Inom ett topografisk läge för stenålderslämningar grävdes mindre provgropar och materialet sållades. Inget antropogent material påträffades. Även i tre mindre stensättnings eller skärvstenshögsliknande bildningar grävdes små provgropar. Dessa kunde då konstateras vara av naturligt ursprung.

Figur 3. Nyfunna kulturhistoriska lämningar inom utredningsområdet benämnda med tillfälliga arbetsidentiteter. Observera att utredningsområdets begränsning inte återges exakt.

Figur 4. Robin Lucas karterar röjningsröse nr 2. Foto Andreas Hennius, Upplandsmuseet.

Figur 5. Gränsmarkering nr 5. Foto Andreas Hennius, Upplandsmuseet.

Figur 6. Gränsmarkering nr 7. Foto Andreas Hennius, Upplandsmuseet.

Sammanfattning

I juni 2009 genomförde Upplandsmuseet en arkeologisk utredning steg 1 inom ett cirka 18 hektar stort område av Sneden S:1, Litslena sn, Enköpings kommun. Inga lämningar fanns registrerade inom området sedan tidigare men i närområdet fanns en fyndplats för malsten (Litslena 550:1), en milsten (Litslena 182:1) samt ett gränsmärke (Litslena 85:1) alla registrerade som övrig kulturhistorisk lämning.

Genomgång av det historiska kartmaterialet visade att området varit skogsbevuxet. Inga spår av bebyggelse fanns på kartorna. Inga föremål finns från området i Upplandsmuseets arkiv, Museum Gustavianums föremålsmagasin eller på Statens historiska museum.

Vid inventering påträffades två gränsmärken, två vattenhål samt spår av odling i form av åkerindelningar och röjningsrösen. Alla lämningarna fanns i områdets östra del. Lämningarna klassas som övriga kulturhistoriska lämningar. Benämningen används för lämningar som enligt rådande praxis inte utgör fast fornlämning men som ändå anses ha ett antikvariskt värde. Lämningar av denna kategori saknar dock det starka lagskydd som fasta fornlämningar besitter.

Administrativa uppgifter

Fastighet: Sneden S:1

Undersökningstyp: Arkeologisk utredning Steg 1

Orsak till undersökning: Planering av verksamhetsområde av icke störande karaktär

Höjdsystem: RH70

Koordinatssystem: RT90 2,5g

Projektledare: Andreas Hennius

Projektmedarbetare: Robin Lucas, Hans Göthberg, Vilhelm Sundbom

Upplandsmuseets dnr: Ar 426 2009

Arkeologiska avdelningens projekt nr: 8309

Beställare: Trögds häradsallmanning

Dokumentation: Förvaras i Upplandsmuseets arkiv.

Referenser

Arkivmaterial

Upplandsmuseets arkiv
Museum Gustavianum, arkiv
Historiska museet, digitala tillväxten
Lantmäteriverket, Gävle
Västra Vällinge Laga delning 1752 B42 29:2

Litteratur

- Fagerlund, D. 1997. Skärvestenshögar i Sneden. En långvarig historia på sidan om. Riksantikvarieämbetet, UV Uppsala, Rapport 1997:48.
- Fagerlund, D. & Hamilton, J. 1995. Annelund. En hällkista och bebyggelse från senneolitikum och bronsålder. Riksantikvarieämbetet, UV Uppsala, Rapport 1995:13.
- Göthberg, H. 1990. Rapport. Översiktsplan Enköping, Område B:A2, B:A 14 16, J:A4, Boglösa, Litslena och Vårfrukyrka socknar, Uppland. Riksantikvarieämbetet, Byrån för arkeologiska undersökningar.
- Karlenby, L. 1996. Österleden. Arkeologisk undersökning, Stenvreten 8:22, Enköpings stad, Uppland.
- Lundberg, B. 1952. Tröghbolagh. Skogshushållning, territoriell indelning och skatt i Trögd under medeltiden. Uppsala.
- Olsson, R. 2007. Arkeologisk undersökning, Stolphål och lagerrester, Ny VA ledning till Snedens industriområde. Fornlämning 84, Stenvreten 8:22, Enköpings socken, Enköpings kommun, Uppland.
- Ståhl, H. 1972. Om ortnamnen i Norra Trögd. I: En bok om Norra Trögd. Enköping.

